

DE VIER PADDENSTOELEN EN HUN SPOREN

vier keramisten uit de jaren twintig en dertig

Kennemer Oudheidkamer Beverwijk 7-6 t/m 10-8-'80

Centraal Museum Utrecht 17-8 t/m 28-9-'80

INLEIDING

Fabriek St. Lukas, 1915-'20

Al in de negentiende eeuw komt de discussie op gang over verantwoorde vormgeving in de toegepaste kunsten. Door de industrialisatie kunnen allerlei gebruiksvoorwerpen op grote schaal machinaal geproduceerd worden. Hierbij worden vormen en decoraties van het vroegere handwerk aanvankelijk klakkeloos overgenomen. Vooruitstrevende ontwerpers verzetten zich hiertegen; zij willen een 'eerlijke' vormgeving, waarbij functie en vorm van een voorwerp een logisch geheel vormen, ondersteund door de decoratie. In de jaren 1904-1906 worden b.v. in de aardewerkfabriek "Holland" te Utrecht enkele serviezen uitgevoerd naar ontwerp van Berlage en Van den Bosch, die beide voorvechters van deze vernieuwende gedachte zijn. Maar in hoofdzaak blijven de plateelfabrieken tot ver in de jaren twintig sieraardewerk in de jeugdstijltraditie maken: luxegebruiksvoorwerpen als vazen, klokken, kandelaars en inktstellen met grillige vormen en fantastische decoratie van dier- en plantmotieven. Tegelijkertijd proberen enkele pottenbakkers, onder wie Chris Lanooy, het oude ambacht in ere te herstellen en op het niveau van kunst te brengen.

Van Muyen, ontwerp voor een bord, ca 1905

Reclamekaartje, zomer 1923

DE VIER PADDENSTOELEN TOT 1924

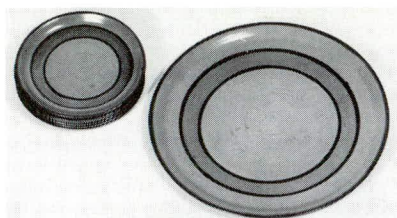
Vier pottenbakkers, J. van Ham, K. Mertens, C. van Muyen en E. Snel, leren elkaar in de aardewerkfabriek St. Lukas te Utrecht kennen. In mei 1920 richten zij een eigen werkplaats op, genaamd 'De Vier Paddenstoelen'.

Het gezamenlijk ideaal dat ze koesteren is het maken van eenvoudig maar goed vormgegeven aardewerk, dat voor iedereen betaalbaar moet zijn. Zij sluiten hiermee aan bij nieuwe ideeën in alle takken van kunstnijverheid, die in de voorgaande jaren in vooruitstrevende kringen hadden postgevat.

Na een half jaar verhuizen Mertens en Snel naar Velsen, waarna Van Ham en Van Muyen nog blijven samenwerken tot de zomer van 1923. Vervolgens vertrekt ook Van Muyen, die dan de Duinvoet in Loosduinen opricht. Tot 1942 zet Van Ham de Vier Paddenstoelen alleen voort.

Het aardewerk uit de eerste jaren is stevig en eenvoudig van vorm. Over roodbakende klei komt een lichte basisglazuur, waarop soms een decoratie van lijnen en vlakjes in heldere kleuren wordt aangebracht: geel, paars, groen, blauw en oranje. In deze decoratie is een zekere verwantschap te bespeuren met toenmalige abstracte stromingen in de beeldende kunst. Tijdgenoten reageren positief op dit nieuwe aardewerk.

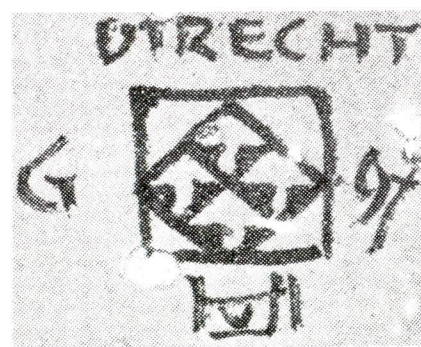
DE VIER PADDENSTOELEN NA 1924

Na het vertrek van Van Muyen in 1923 verandert het aardewerk van De Vier Paddenstoelen van karakter. Gaandeweg verdwijnt de decoratie met banden en blokjes om plaats te maken voor gekleurde spiralen of gestileerde voorstellingen van landschappen, vogels of vissen, die doorgaans de vorm van het aardewerk volgen.

In 1928 verhuist de aardewerfabriek St. Lukas naar Maarssen en Jan van Ham neemt dan met zijn pottenbakkerij z'n intrek in een deel van het leeggekomen complex. Hoewel hij in die tijd twee assistenten heeft blijft hij zelf de modellen, de mallen en de glazuren maken, schildert hij zelf de meeste decoraties en stookt ook de oven.

In de loop van de dertiger jaren verschuift het accent van de produktie van gedecoreerde bordes naar vazen met nieuwe bol-, cylinder- en trechtervormen, op de schijf gedraaid en in één kleur geglaazuurd.

In 1939 verhuist De Vier Paddenstoelen opnieuw, nu naar een deel van de steenfabriek Van Arkel. Hier werkt van Ham met een leerling Van Moorsel, aan wie hij de pottenbakkerij in 1942 overdoet. Deze zet het bedrijf te Elst onder dezelfde naam voort tot 1944.

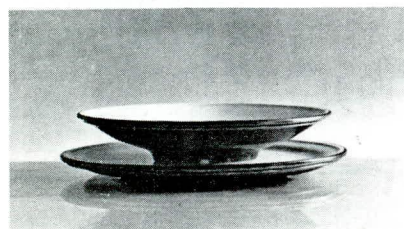
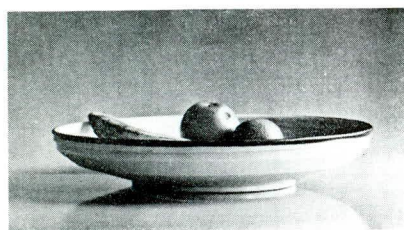
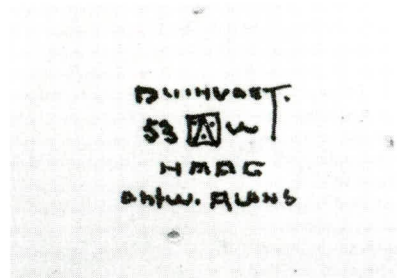

DE DUINVOET

Van Muyen maakt in 1922 kennis met de architect en meubelontwerper Spanjaard, die zich vanuit zijn socialistische visie actief bezighoudt met smaakverbetering en de strijd tegen loze versierlust in de kunstnijverheid; hij ontwerpt eenvoudige, eerlijk geconstrueerde meubels, waarvan hij hoopt dat ze in toenemende mate door de arbeiders gekocht zullen worden. Via Spanjaard ontmoet Van Muyen ook Cor Alons, een binnenhuisarchitect, die evenzeer een voorvechter is van die eerlijke vormgeving, die voortkomt uit de functie van een te maken object en de daarbij gebruikte materialen en technieken.

De ideële en artistieke opvattingen van Spanjaard en Alons sluiten helemaal aan bij die van Van Muyen en als hij in 1923 De Duinvoet in Loosduinen opricht geeft hij Alons de esthetische leiding. Het resultaat is aardewerk met bijna strenge vormen en kleuraccenten die de formele aspecten ondersteunen.

In 1927 wordt aardewerk van De Duinvoet tentoongesteld in een modelwoning voor arbeiders in Den Haag, ingericht door o.m. Alons, Spanjaard en Rietveld. Toch blijkt de functionalistische vormgeving, noch wat meubels, noch wat aardewerk betreft aan een groot publiek te slijten. Nog in datzelfde jaar gaat de Duinvoet failliet.

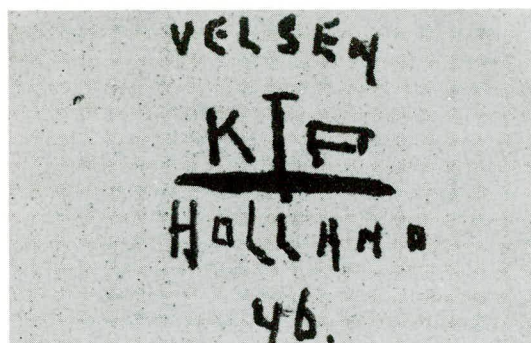

Nog in 1920 richten Mertens en Snel een pottenbakkerij op in Velsen; deze verandert vele malen van naam, maar de aduïding 'Kennemer' blijft daarin steeds gehandhaafd. Na 1924 gaat Mertens zijn eigen weg; later richt hij De Zwing in Noordwijk op. Onder leiding van Snel groeit de pottenbakkerij in Velsen uit tot een groot bedrijf met een zeer gevarieerd aanbod, waarmee men ook de internationale markt probeert te bereiken. De decoratie van de Velser produkten sluit aan bij de toenmalige trends in de kunstnijverheid. Tot de meest opvallende en modieuze ontwerpen behoren die van Gellings, een in Nederland wonende Duitser, van huis uit edelsmid.

In de loop van de jaren dertig, als ook Snel te kampen krijgt met de crisis, krimpt het bedrijf in en worden de modellen en decoraties eenvoudiger. Snel overlijdt in 1939.

Het produktieproces in Velsen:

Het produktieproces in Velsen is doorgaans enigszins afwijkend. De decoraties worden hier aangebracht op het ongebakken aardewerk. Op deze wijze hoeft voor het eindprodukt de oven maar één keer gestookt te worden, hetgeen zeer kostenbesparend werkt. Dit betekent wel dat de temperatuur van de oven moet worden afgestemd op zowel het bakken van de klei als van de glazuur en dat mislukkingen veel kostbaarder zijn dan anders: ál het werk is dan voor niets geweest.

DE ZWING

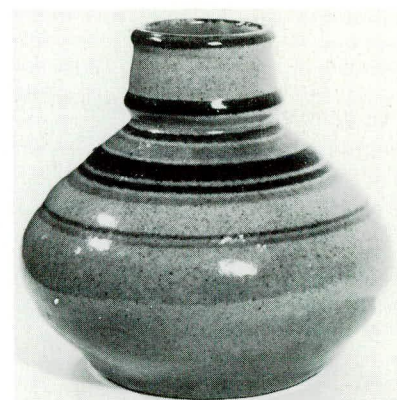
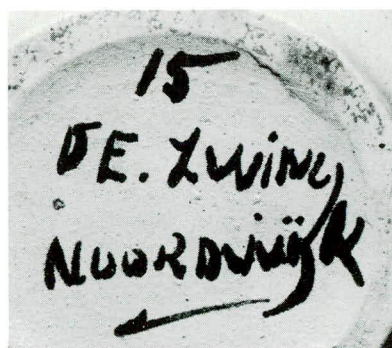
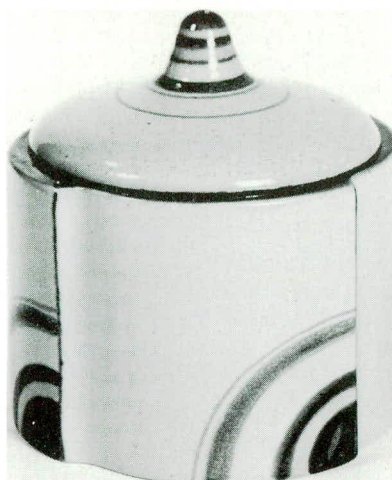
In 1927 besluit Mertens, die zeker tot 1924 met Snel in de Potterie Kennemerland te Velsen gewerkt had, om in Noordwijk een eigen pottenbakkerij op te richten, De Zwing.

Mertens is van de vier paddenstoelen wel de meest ambachtelijk ingestelde figuur en in zijn bedrijfje wordt het aardewerk, voornamelijk pullen en vazen, met de hand gedraaid op de schijf.

De modellen van Zwing zijn eenvoudig en de decoratie, indien aanwezig, bestaat veelal uit smalle horizontale kleurbanden in groen, geel, blauw of oranje, op een lichte ondergrond; daarnaast komen ook effen glazuren voor.

Mertens wil niet op commerciële basis werken; hij slijt zijn produkten eigenhandig aan kunstzaken en bloemenwinkels. Omdat de verkoop niet steeds vlot verloopt moet hij herhaaldelijk bijbaantjes nemen.

In de jaren dertig kan de produktie worden opgevoerd omdat Mertens' zoons dan bij het draaien komen helpen; ze maken dan 60 tot 80 potten per dag.

Mertens aan de draaischijf

De gieterij te Velsen

HET GIETEN VAN AARDEWERK

De meest bekende en ook door talloze amateurs gehanteerde techniek bij het pottenbakken is het draaien op de schijf, waarbij de klei in halfvaste toestand verwerkt wordt.

Voor serieproductie is het gieten meer geschikt, omdat op deze wijze steeds gelijke vormen gemaakt kunnen worden. De klei wordt hierbij in vloeibare toestand verwerkt: een mengsel van grondstoffen, waaronder klei maar b.v. ook afval van gebakken klei, kwarts, Brusselse aarde en krijt, wordt in de kleimolen met water tot een dunne pap gemalen. Een deel van de ingrediënten dient om de vloeibaarheid van de klei bij het gieten te bevorderen, een ander deel om de klei bij het drogen en bakken stevigheid te geven.

Bij het gieten gebruikt men gietmallen, waarin de vorm van het te produceren voorwerp a.h.w. is uitgespaard; de mal bestaat uit verschillende delen om hem na gebruik goed van het gegoten voorwerp af te kunnen halen. De gietmallen worden in de modelmakerij van de fabriek gemaakt van een met de hand gedraaid moedermodel, waarvoor veelal eerst een ontwerp getekend wordt; de gietmal is a.h.w. een afdruk van het moedermodel in gips.

Nadat de vloeibare klei in de holte van de gietmal gegoten is zuigt het gips het water op; als zich een kleilaag tegen de wand van de mal heeft afgezet wordt de overbodige kleipap weggegoten. Bij droging krimpt de klei en laat los van de gipswand, zodat de gietmal tenslotte gemakkelijk verwijderd kan worden.

Het voorwerp is, nadat het uit de mal gehaald is, leerdroog en klaar voor verdere afwerking.

De schildersafdeling te Velsen

De glazuurafdeling te Velsen met spuitinrichtingen

De moffelovens te Velsen

De modelmakerij te Velsen

De afwerkerij te Velsen

HET AANBRENGEN VAN DE KLEUREN

Als het voorwerp uit de gietvorm komt vertoont het nog onregelmatigheden, die door de afwerkers worden verwijderd; dit gebeurt ofwel direct, terwijl het nog leerdroog is of nadat het in de droogkamer geheel droog (beendroog) geworden is.

Het afgewerkte en droge voorwerp gaat vervolgens meestal de oven in voordat de decorateurs aan het werk gaan; men noemt dit de biscuitbrand. In Velsen echter wordt de beschildering en glazuur op het ongebakken beendroge aardewerk aangebracht.

Het decoreren van aardewerk gebeurt met glazuren (glas) en ceramische verven, die pas bij het bakken hun kleuren krijgen. Wil men een effen kleur, dan wordt het voorwerp in een glazuur van een bepaalde kleur gedompeld of daarmee bespoten. Andere decoraties worden met ceramische verven al dan niet op een onderglazuur aangebracht.

Eenvoudige decoraties als b.v. horizontale kleurbanden kunnen uit de losse hand op de draaischijf worden geschilderd. Voor ingewikkelde versieringen wordt veelal gebruik gemaakt van sjablonen, waarvoor eerst op papier ontwerpen getekend worden.

Het aanbrengen van de verven is moeilijk, temeer daar de verschillende kleuren in dat stadium nog niet verschillend zijn; daar komt nog bij dat zowel de transparante glazuurlaag die over de decoratie heen komt als de temperatuur bij het bakken mede bepalen welke kleuren de verven in de oven zullen aannemen.

Er bestaan in de jaren '20 en '30 nog vele methodes van bakken die geen van allen eenvoudig zijn; ook zijn er veel verschillende typen ovens, die in elk geval gemeen hebben dat ze met turf of kolen gestookt worden en dat ze dubbelwandig zijn om het aardewerk te beschermen tegen rook en gassen van de brandstof en een gelijkmatige toevoer van de hete lucht te garanderen.

Wanneer het aardewerk in de binnenkamer van de oven geplaatst is wordt deze afgesloten (b.v. met een spauwmuur) en dan wordt de temperatuur met grote omzichtigheid gelijkmatig opgevoerd tot ca 1000°. De totale duur van het bakken, inclusief het afkoelen, varieert van 36 tot 46 uur.